

اقتصاد باغبانی ایران: چالشها و راهکارها

رضا صداقت، دکتری اقتصاد کشاورزی (گرایش سیاست و توسعه)، دانشیار پژوهش و مدیر گروه تحقیقاتی، پژوهشکده پسته، موسسه تحقیقات علوم باغبانی کشور

در ایران با استناد به آمارنامه محصولات باغبانی منتشر شده وزارت جهاد کشاورزی در سال ۱۳۹۸، سطح زیر کشت محصولات باغبانی به میزان ۲۹۵۳۹۷۱ هکتار است که ۲۳۴۵۹۴۶۷ تن محصول سالیانه تولید می گردد. ۸۴/۹ درصد از سطح زیر کشت این محصولات بارور و ۱۵/۱ درصد آن غیربارور است. ۸۶/۹ درصد از سطح بارور محصولات باغبانی کشور آبیاری شده در حالیکه ۱۳/۱ درصد آن دیم می باشد. ۹۳/۷ درصد از تولید باغبانی کشور آبی و ۶/۳ درصد آن دیم است. بیشترین سطح بارور محصولات باغی به ترتیب در استان های خراسان رضوی، فارس، کرمان، مازندران و آذربایجان غربی می باشد، در حالیکه بیشترین میزان تولید سالیانه به ترتیب متعلق به استان های فارس، مازندران، تهران، آذربایجان غربی و جنوب استان کرمان است. بیشترین سطح زیر کشت محصولات باغی کشور به ترتیب مربوط به پسته، انگور، سیب، بادام و پرتقال است. بیشترین میزان تولید محصولات باغبانی به ترتیب مربوط به سیب، پرتقال، انگور، خیار و خرما می باشد. ۵۶/۴ درصد از سطح زیر کشت بارور و ۴۰/۵ درصد از تولید محصولات باغی کشور مربوط به محصولات نیمه گرمسیری و خشک است. با وجودی که تنها ۰/۵ درصد از سطح زیر کشت بارور متعلق به محصولات گلخانه ای بوده است، این محصولات ۱۲ درصد از تولیدات باغبانی را به خود اختصاص داده اند که این خود نشان از بهره وری بالای عوامل و نهاده های تولید بویژه آب، زمین و نیروی انسانی در بخش تولیدات گلخانه ای دارد و به نظر می رسد توسعه این بخش از محصولات در شرایطی که کشور ما از محدودیت شدید منابع آب در دسترس کشاورزی رنج می برد، بایستی در اولویت توسعه بخش کشاورزی و باغبانی قرار گیرد.

بر اساس آمار سال های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹ سازمان خواروبار و کشاورزی ملل متحد (فائو)، ایران در تولید ۱۵ محصول باغی دارای رتبه کمتر از ۱۰ جهانی است و در مجموع ایران توانسته است رتبه ۸ دنیا در تولید مهمترین محصولات باغبانی را به خود اختصاص دهد. کشور ما در تولید زعفران رتبه اول، در تولید پسته، خرما، زردآلو رتبه دوم، در تولید گردو، گیلاس و هندوانه رتبه سوم، در تولید انجیر، سیب درختی، پرتقال و خیار رتبه چهارم، در تولید بادام و بادمجان رتبه پنجم، در تولید چای رتبه هفتم و در تولید انگور رتبه نهم جهانی را به خود اختصاص داده است.

با استناد به آمار مستخرج از وب سایت سازمان توسعه تجارت در سال ۱۳۹۹، جمع ارزش صادرات ۱۰ محصول مهم باغبانی در سال ۱۳۹۹ حدود ۳۷۵۲ میلیون دلار بوده است. جمع کل صادرات همه محصولات باغبانی به غیر از صنایع غذایی مربوطه، ۴۰۸۸ میلیون دلار گزارش شده است. لذا سهم کلیه محصولات باغبانی از صادرات کشاورزی و صنایع غذایی کشور (۶۱۵۷ میلیون دلار) در سال مزبور ۶۶/۴ درصد می باشد. سهم ۱۰ محصول مهم باغبانی از کل صادرات کشاورزی

و صنایع غذایی ۶۰/۹۳ درصد بوده است. کل صادرات غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۹ تقریباً ۳۴۷۹۳ میلیون دلار گزارش گردیده است که صادرات باغبانی کشور حدود ۱۲ درصد از آن را به خود اختصاص داده است. صادرات پسته به تنهایی حدود ۴ درصد از صادرات غیرنفتی و ۳۳/۴ درصد از صادرات باغبانی کشور را دارد. سهم صادرات مجموعه کالاهای صنایع غذایی و کشاورزی حدود ۱۷/۶ درصد از ارزش کل صادرات غیر نفتی در سال ۱۳۹۹ بوده است. پسته، میوه ها و سبزی های تازه، گوجه فرنگی، سیب درختی، خرما، کشمش، زعفران، هندوانه، پیاز و سیب زمینی به ترتیب ۱۰ محصول صادراتی مهم باغبانی از نظر ارزش برای اقتصاد ایران بوده اند.

اگر چه کشور ما در تولید محصولات کشاورزی و بویژه تولیدات باغبانی توانسته است رتبه جهانی خوبی را بدست آورد، اما متأسفانه از نظر حجم و ارزش صادرات موفقیت قابل توجهی نداشته ایم و فاصله ما با کشورهای مطرح صادر کننده دنیا بسیار زیاد است. بر اساس آمار فائو در سال ۲۰۲۱، برای نمونه کشور برزیل به عنوان پنجمین صادر کننده جهانی توانسته است با ۵۵/۴ میلیارد دلار ارزش صادراتی قابل توجهی را از محصولات کشاورزی خود داشته باشد، در حالیکه مجموع صادرات کشاورزی و صنایع غذایی کشور ما در سال ۱۳۹۹ تنها حدود ۶/۲ میلیارد دلار بوده است.

برخی چالش های بخش کشاورزی و باغبانی در ایران

- عدم استقرار مدیریت یکپارچه (سیستمی) واحدهای تولیدی بویژه برای واحدهای کوچک و خرده مالکی.
- عدم رعایت الگوی بهینه کشت متناسب با میزان منابع و امکانات تولیدی و تقاضای بازار محصولات کشاورزی و باغبانی.
- عدم شناسایی و تکمیل زنجیره های تولید و ارزش محصولات کشاورزی و باغبانی.
- ضعف در مدیریت بازار داخلی و صادراتی محصولات کشاورزی و باغبانی و ناکارآمدی نظام توزیع و تنظیم بازار.
- ضعف در مدیریت منابع آب، پایین بودن بهره وری آب و کمبود سرمایه گذاری در آب و خاک و منابع پایه.
- ناکارآمدی سیاستهای حمایتی ناشی از عدم تناسب نظام تعرفه ای و یارانه ها با ساختار تولید و بازار.
- ضعف در حفظ منابع تولید و کم توجهی به پایداری تولید و درآمد بخش کشاورزی و باغبانی.
- ضعف در فناوری های پیشرفته، حمل و نقل، صنایع تبدیلی، فرآوری و نگهداری، مکانیزاسیون، تولید نهاده های با کیفیت (سم، کود) و....
- عدم وجود نظام بهره برداری مناسب و ضعف تشکل های کشاورزی و بویژه تعاونی های تولید کشاورزی در ساماندهی به نظام بهره برداری.
- بالا بودن سن و پائین بودن سطح سواد رسمی و دانش کشاورزان و عدم تمایل نسل جوان و تحصیلکرده به ورود به عرصه تولید محصولات کشاورزی و باغبانی.

- خرد و پراکنده بودن اراضی کشاورزی و باغبانی.
- بالا بودن و روند فزاینده هزینه های تولید و قیمت تمام شده محصولات کشاورزی و باغبانی.
- سرمایه گذاری اندک در بخش کشاورزی و شرایط سخت و بهره بالای آشکار و پنهان تسهیلات بخش کشاورزی.
- ریسک بالای فعالیت ها در بخش کشاورزی و عدم پوشش بیمه جامع و انگیزه پایین کشاورزان برای بیمه محصولات کشاورزی و باغبانی.
- ضایعات و فساد پذیری نسبتاً زیاد محصولات کشاورزی و باغبانی.
- تغییرات شدید اقلیمی و تاثیر منفی بر تولیدات محصولات کشاورزی و باغبانی.
- سن بالای بسیاری از باغات و کاهش بهره وری تولید آنها.
- بهره وری پایین در تولید برخی محصولات اصلی بخش کشاورزی و باغبانی.
- فقر بهره برداران خرده مالک و شکل گیری دور باطل توسعه نیافتگی در بخش کشاورزی و باغبانی.

• برخی راهکارهای مدیریتی و اقتصادی مقابله با چالشهای ساختاری بخش کشاورزی و باغبانی ایران

- ۱- برنامه ریزی برای تولید و درآمد پایدار و اقتصادی محصولات کشاورزی و باغبانی در دراز مدت، با تغییر نگاه از رویکردهای جزیره ای، ناهماهنگ و کوتاه مدت مبتنی بر منافع شخصی و بخشی به نگاه و رویکردهای سیستمی و بلند مدت مبتنی بر منافع جمعی و ملی، در مقوله های تولید و بازار هم از طرف بهره برداران و هم تصمیم سازان و مدیران بخش کشاورزی.
- ۲- اجرای طرح آمایش سرزمین، رعایت الگوی بهینه کشت و برقراری تعادل بهینه بین آب کشاورزی در دسترس با سطح زیر کشت محصولات کشاورزی و باغبانی، متناسب با امکانات و منابع تولید و بویژه در نظر گرفتن مدیریت پایدار استفاده از نهاده ها و بویژه منبع تولید کمیاب آب و لحاظ نمودن تقاضای داخلی و صادراتی.
- ۳- تکمیل زنجیره تولید و ارزش با هدف ایجاد حداکثر ارزش افزوده و اشتغال ممکن از تولید و بازار (تنوع بخشی به محصولات جانبی و فراورده های حاصل از محصولات کشاورزی و باغبانی).
- ۴- برنامه ریزی علمی و اجرایی برای تولید اقتصادی محصولات کشاورزی و باغبانی با بکار گیری مدیریت کشاورزی سیستمی مبتنی بر کشاورزی قراردادی و بهره گیری از تجارب موفق داخلی و خارجی در این زمینه، با هدف مدیریت و کاهش هزینه های تولید،

بهبود بهره وری تولید، ارتقای سود آوری تولید، بهبود کیفیت محصولات تولیدی، کمک به اصلاح مدیریت بازار داخلی و خارجی محصولات کشاورزی.

۵- مدیریت بازار، حفظ، تقویت و توسعه بازارهای صادراتی محصولات کشاورزی و باغبانی و تلاش برای افزایش قدرت رقابتی این محصولات در بازارهای بین المللی.

۶- مدیریت کارآمد و منسجم در بازار داخلی محصولات کشاورزی و باغبانی، با هدف تضمین حاشیه سود کافی برای کشاورزان و باغ داران، رضایت مصرف کنندگان داخلی و کاهش سودجویی و درآمدهای نامعقول واسطه های بازار، مخصوصا در سطح خرده فروشی و سوپرمارکت ها، با هدف افزایش تقاضا و توسعه بازارهای داخلی محصولات کشاورزی و باغبانی کشور.